

К.А. Фоменко

Національний педагогічний університет ім. М.П. Драгоманова, м. Київ, Україна

АНТИНОМІЯ «SACRUM»-«PROFANUM» У ФІЛОСОФСЬКО-РЕЛІГІЙНІЙ КОНЦЕПЦІЇ Е. МУНЬЄ

Стаття присвячена аналізу антиномічного протистояння «sacrum» і «profanum», яке знайшло яскравий вираз в одній з найбільш відомих антитез – «відчуження Нарциса» і «відчуження Геркулеса» – основоположника французького персоналізму Е. Муньє.

Існувати означає говорити «так», погоджуватись з чимось, приєднуватись до чогось. Але якщо я з усім погоджуюсь і ніколи нічого не заперечую – ні зовні, ні в самому собі, то я загрузаю всередині себе. Отже, бути особистістю означає вміти говорити «ні», виражати протест, відрікатися від себе. Заперечуючи, особистість одночасно і стверджує щось, і між «так» та «ні» існує певна рівновага. Але необхідно виникає ситуація, коли заперечення стає непримиримим, – коли мова заходить про саме буття особистості. Таким чином, повернення до проблеми відчуження стає органічним у сенсі дослідження основ буття особистості, з чим і пов'язана **актуальність** даної статті.

Персона і, відповідно, її буття, котре охоплено сплетінням антитез і парадоксів, є ядром персоналістської філософії, котру яскраво представили видатні мислителі: Е. Муньє, Ж. Лякруа, Ж.-М. Доменак, М. Недонсель, П. Рікер, П. Ландсберг та інші. Як центральна і специфічно персоналістська ними була визначена антитеза двох ликів буття – особистісного, вищою формою якого виступає Бог як «особистість особистостей», і безособистісного, символічним позначенням якого є матерія. Так зване антиномічне протистояння «sacrum» і «profanum». Це протистояння було загальним для всіх персоналістів, проте ми маємо за **мету** відстежити, яким чином співвідноситься центральна антиномія з однією з найбільш відомих антитез представника французького персоналізму, видатного мислителя Емануеля Муньє, котра має назву «відчуження Нарциса» і «відчуження Геркулеса». Іншими словами, це функціонування протиставлення руху персоналізації і руху деперсоналізації, взаємну суперечність яких і намагається зняти мислитель.

Відповідно до визначеної мети були поставлені наступні **завдання**: визначити місце і роль несвідомого у внутрішньому світі людини, а також його роль у зв'язку людини із зовнішнім світом; через призму суб'єкт-об'єктних відносин підійти до аналізу антиномії «sacrum»-«profanum»; і, власне, проаналізувати два типи відчуження у зв'язку з окресленою антиномією.

Засновник французького персоналізму слідом за С. К'єркегором визнавав антиномії та парадокси плідними структурами мислення, котрі здатні найбільш адекватно виражати сутність християнського бачення людини і світу. Тільки з точки зору плоского, раціонального мислення, на думку Е. Муньє, антиномії і парадокси можуть здаватися безвихіддю. Насправді ж ці структури є засобом маніфестації неявних, таємничих зв'язків між аспектами реальності, які є протилежними за своїм онтологічним та аксіологічним статусом. Висвітлення трагічного зіткнення двох ликів буття в їх первинній роз'єднаності і тенденції до єднання – саме такою, наголошує мислитель, є основна функція парадоксів.

Визнаючи особистість центром переорієнтації об'єктивної дійсності, Е. Муньє розумів під цим те, що людина має досягти певного рівня особистісного існування, щоб називатися суб'єктом творення власне людської реальності. До речі, грецьке «prosopon» найбільш близьке до нашого поняття «особистість». Особистістю називають того, хто постійно прагне вперед. Але їй протистоїть світ, тому чинити спротив і захищати себе є її долею. «Я» певною мірою втрачає себе, відрікаючись від світу, але і розчиняючись у світі «я» теж себе втрачає. Сам факт того, що світ протистоїть людині, є поштовхом до її внутрішньої трансформації та самоконструювання. Відчуження тут виступає не лише захисним механізмом внутрішнього світу персони, але й постійним двигуном внутрішніх перетворень. Розрив, як і наступне з'єднання, відносяться до суттєвих категорій, які визначають особистість. Відчуження та поєднання виявляються діалектично пов'язаними. Проте сам феномен відчуження розглядається Е. Муньє зовсім в іншому сенсі, лише в негативному.

На переконання Е. Муньє і персоналістів загалом, перетворення дійсності з нелюдської на людську відбувається у внутрішньому світі особистості. А ядром духовного світу особистості була визнана свідомість, однак, як це не парадоксально, не вона визначає особистість і особистісну творчість (хоча значення усвідомленого вибору визнавалось безсумнівно важливим). Як наголошував мислитель, свідомість є лише частиною цілісного «я» людини, а найліпшими із наших дій виявляються саме ті, в необхідності яких ми менше всього впевнені. В персоналістській концепції внутрішнього світу особистості велика увага приділяється проблемі несвідомого, адже саме діяльність несвідомого забезпечує зв'язок людини з цілісним світом – «долюдським» і надлюдським, котра відкриває особливі зв'язки між «я» і всім іншим, що входить у взаємодію з ним. Е. Муньє і його послідовники говорять про певну «розімкнутість» індивіда: про те, що людина відкрита деякій реальності, яка є ширшою, ніж світ, де протікає її свідоме життя; реальності, яка, з однієї сторони, перевершує людину, а з іншої – перевершує її. Саме несвідоме дозволяє людині вести діалог з цією реальністю: саме через нього, на думку Е. Муньє, людина єднається з тією частиною самої себе, яка перевершує її власну свідомість.

У даному контексті, перш ніж перейдемо до аналізу антиномічного протистояння «sacrum» і «profanum», видається доцільним підійти до нього через призму суб'єкт-об'єктних відносин, котрі в філософській концепції Е. Муньє посідають вагомe місце. Тож, розглядаючи суб'єкт-об'єктні відносини в даному контексті, важливим є навіть не те, що відбувається персоніфікація об'єкта, а те, що не йому належить пріоритет у встановленні суб'єкт-об'єктних відносин, а суб'єкту (але за тієї умови, що той з початку наділений здатністю співвідноситись з надреальною дійсністю). Мислитель наголошує, що є дві небезпеки в контексті суб'єкт-об'єктних відношень: це, з одного боку, повна пристосованість, абсолютна адаптація суб'єкта до об'єктивного світу, коли людина цілком механічно відтворює дійсність; а з іншої – це крайня дезадаптація, яка призводить до втрати суб'єктом зв'язків зі світом. Тож мислитель дає негативну оцінку як абсолютній адаптації, так і абсолютній дезадаптації, і шукає певного середнього шляху, котрий він називає «недоадаптацією». Мабуть, йдеться про те, з чого ми починали: бути особистістю означає вміти говорити «ні», виражати протест, якщо відбувається повна адаптація до дійсності, то «я» починає загрузати всередині себе. Отже, стан «недоадаптації» дає можливість суб'єкту рухатись далі. Він свідчить про те, що між суб'єктом та світом існує відстань, яку Е. Муньє називає «єднальною дистанцією», «живим простором», котрий є «способом інтимного буття нашої активності, його виходом за межі внутрішнього» [1, с. 83]. Але перш ніж вийти за межі власного «я», людині необхідно набути те, з чим вона вийде. Власне, процес набуття «того» відбувається шляхом дистанціювання від світу об'єктів і

зовнішніх зв'язків. В цей час відбувається мобілізація всіх сил людини задля оцінки тієї чи іншої ситуації, задля подолання численних протиріч, прийняття рішення та його реалізації.

Людина, в ході вирішення внутрішніх протиріч, набуття досвіду та знань, є істотою, котра прагне до буття вищого гатунку. І це прагнення – персоналістами загалом і Е. Муньє зокрема – було оголошено виключно людською властивістю. В цьому сенсі екзистенціалістському «ніщо» було протиставлено християнське почуття гріховності. Далі мислитель проводить аналогію між християнським усвідомленням гріха і адлерівським вченням про людське почуття неповноцінності, яке, на думку мислителя, відіграє позитивну роль в житті окремої людини і в історії людської цивілізації в цілому. Замість «ніщо» екзистенціалістів, котре представлено ними як брак буття, персоналісти поставили неусвідомлене прагнення до Абсолюту. Відчуженість тут виступає у формі неусвідомленої туги за досконалістю, відповіддю на «трансцендентний позов». Характерно те, що сам Бог не розглядається персоналістами як досконала людина або те, що існує об'єктивно, але як горизонт тотальності людського існування, як утопія людської цілісності, як «позов, що веде людину до вищої могутності» [1, с. 85]. Все ж таки, – як утопія людської цілісності, адже людина далека від довершеності і досконалості. Але йдеться про те, що це прагнення має бути.

Діалектичне світосприйняття Е. Муньє, котре виразилось в єдності трансценденції та іманенції, абсолютного та відносного, відобразилось і на концепції людини-мислителя. Отож, зазначимо, що вона розглядається мислителем відповідно до християнської традиції в ракурсі традиційної, центральної антиномії – «sacrum»-«profanum». Людина постає як істота, котра поєднує два зазначені онтологічно протилежні виміри. Однак для нас є важливим те, що висновки, до яких приходять Е. Муньє, відрізняються від традиційних, оскільки в нього по-іншому розставлені ціннісні акценти у тлумаченні полярних начал людської природи. Мислитель здійснює поворот до «profanum», до проблем землі. Загалом французькі персоналісти на чолі з Е. Муньє не просто звернули увагу на проблему профанного, вони прагнули відшукати теоретичні і практичні можливості інтеграції протилежних полюсів людського існування задля формування людини і нового вигляду світу.

Сама антитеза виступає пошуком можливостей узгодження онтологічного і аксіологічного статусу людини з порядком двох протилежних сторін буття. Оскільки було визначено, що людина поєднує в собі полярні начала особистісного і безособистісного, внутрішнього і зовнішнього, тоді вона необхідно опиняється у стані балансування між цими протилежностями і, відповідно, їй загрожують два типи відчуження, які є виразом крайніх форм розриву протилежностей.

На позначення двох основних типів відчуження мислитель вводить поняття «відчуження Нарциса» і «відчуження Геркулеса». На думку мислителя, нарцисизм як явище був яскраво представлений у численних суб'єктивістських формах філософії, котрі розглядають людину як ізольовану, самотню істоту, позбавлену сенсу існування і заглиблену в абсурд. До речі, однією з причин деформації західної культури Муньє вважав саме явище нарцисизму. Адже відомо, що зазначена культура виражає примат «чистих ідей» над досвідом і дієвою думкою. Тож «відчуження Нарциса» позначає відстороненість людини від реальної, земної дійсності, надмірну інтеріоризацію, заглибленість в себе. Іншими словами, «відчуження Нарциса» представляє собою міжособистісне відчуження, очевидно, що і відчуження від важливих сфер соціального буття – від культури, політики, релігії та ін. Про самовідчуження тут не йдеться.

Іншою ж крайністю постала надмірна концентрація на суспільній, зовнішній і природній діяльності, котра виявилась у вищезазначеному аспекті феномену відчуження –

в самовідчуженні, що отримало назву «відчуження Геркулеса». Цей тип відчуження був пов'язаний з виробництвом і споживанням речей (вплив К. Маркса тут є очевидним). Відчуження людини від праці в капіталістичному суспільстві мислитель трактував, значною мірою спираючись на К. Маркса (відчуження від засобів виробництва і від продуктів праці, анонімність, знеособлення праці, перетворення людини на об'єкт маніпуляції та експлуатації з боку пануючих класів, уречевлення соціальних відносин і т.ін.). Зазначимо, що подібне тлумачення відчуження мислителем підштовхнуло філософів-персоналістів змінити спрямування своїх досліджень особистісного буття. Цьому посприяла і їх схильність до теологічної інтерпретації відчуження, котре ототожнювалося у них із гріхопадінням.

Отже, «відчуження Геркулеса» характеризується Е. Муньє як відрив людини від внутрішнього, особистісного світу, занурення в безособистісний, анонімний світ предметно-речового буття, життя заради виробництва і споживання речей. До речі, «відчуження Геркулеса» також представляє собою і явище міжособистісного відчуження, оскільки зв'язки людей, які охоплені цією формою відчуження, неминуче втрачають свій особистісний характер, зводяться лише до організаційно-виробничої діяльності.

Продовжуючи аналіз концепції людини Е. Муньє, зазначимо, що мислитель визначає людину одночасно і як особистість, і як індивіда. Розглянемо, як ці два поняття співвідносяться з двома типами відчуження. Але спершу вкажімо на те, що поняття «особистість» та «індивід» є нерозривно пов'язаними протилежностями. Мислитель наголошував на тому, що людина є активно присутньою в кожному зі своїх вчинків як у вимірі індивіда, так і у вимірі особистості. До речі, протиставлення особистості та індивіда набуває особливої гостроти не лише у творчості Е. Муньє, але і в поглядах всіх французьких персоналістів. Тож індивід та особистість – протилежності, які взяті окремо, «нічого означати не можуть, оскільки в нас самих накладаються одна на одну, виступаючи то як деградууючий процес індивідуалізації, який виражає поразку людини, то як збагачуючий її процес персоналізації, який є відповіддю на трансцендентний позов» [2, с. 214]. Як бачимо, індивід виступає тут як продукт процесу деперсоналізації, котрий веде до розкладання людини в матерії, яка підкоряє її, однак вона здатна симулювати, надаючи індивіду вигляду особистості. Це і є «відчуження Геркулеса». А в ракурсі «відчуження Нарциса» індивід набуває наступних характеристик: нарцисизм визначається як фальшива позиція, в якій сфера суб'єктивності, яка є невід'ємним атрибутом особистості, ототожнюється з хибною схильністю особистості до виключної зосередженості на собі, до ізоляції від спільноти, що веде до відчуження від Бога та світу. Отже, «Геркулес» представляє собою символ індивіда, який зводиться до функцій і ролей, які він виконує у зовнішньому світі. Він існує лише в наявному бутті, а його діяльність підкоряється «служінню тілу». У цій моделі індивіда є відсутньою «внутрішня драма людини», контроль совісті, протест проти бездуховності, несправедливості існуючого порядку речей.

Щодо співвідношення понять «індивід» – «особистість» резюмуємо: життя індивіда постає як «твердиня егоїстичної безпеки», яка піднесена атомізованим «я» задля того, щоб обмежити себе цим панцирем від несподіваних ризиків. Особистість же показана як самовіддача себе іншим в процесі спілкування з «тілом світу і людини». Якщо індивід є продуктом деградації, розкладення в матерії або крайньої відірваності від неї, то особистість характеризується як начало життєдіяльності, здатність до внутрішньої зібраності і відповідальності, гармонійне вміння володіти собою. На думку Е. Муньє, вона завжди проявляється як протест, вибір, формування та завоювання людиною самої себе. І якщо особистість є виразом цілісної людини, то індивід – це «часткова людина»,

спотворена буржуазною цивілізацією, людина, в якій порушений взаємозв'язок зовнішнього та внутрішнього світу.

Розглянувши особливості кожного з типів відчуження, а також співвідношення їх з людиною, котра визначається одночасно і як індивід, і як особистість, виникає питання розв'язання антитези «Нарциса» і «Геркулеса». Спершу як «відчуження Нарциса», так і «відчуження Геркулеса» оцінювалось мислителем як зло через те, що обидва призводили до порушення онтологічних і аксіологічних засад людського буття. За аксіому визнавалася початкова відмінність людського способу існування як буття особистісного, поряд з якою визнавалася гомогенність людини і природно-речового світу. Підставу для цього мислитель вбачав у тому, що світ природи і світ речей у сукупності, разом з людиною, належать до універсального божественного порядку і, відповідно, можуть розглядатися в єдиній онтологічній площині. І оскільки особистість не тільки трансцендентна, але й іманентна по відношенню до світу, то розв'язання антитези «Нарциса» і «Геркулеса» полягає в заклик до здобуття рівноваги між крайностями цих позицій. Суть цієї рівноваги в аспекті «відчуження Геркулеса» Е. Муньє визначав, користуючись формулою Г. Марселя, суть якої полягала в тому, що людина має бути серед речей, але не володіти ними. Іншими словами, між людиною і предметно-речовим світом мають бути відновлені «братські зв'язки», які випливають з їх походження і призначення, а не із стосунків «пана і раба», оскільки людина створена не для володіння матеріально-предметним буттям, а для діалогічних стосунків з ним, які формуються в процесі персоналістської діяльності особистості. Зважаючи на зазначену тенденцію до реабілітації «профанит», а також на сакралізацію дійсності, яка випливає із визнання відносної гомогенності людини і матеріально-природного світу, все ж матерія в персоналістських побудовах виступає головним чином як неістинний, вторинний вид буття, який тим не менше здатний видавати себе за дещо первинне, істинне.

Прагнучи подолати обидві форми відчуження, мислитель звертається до поняття «залучення», маючи на увазі під ним три види спрямування: рух екстеріоризації (взаємозв'язок особистості із зовнішнім світом і винесення назовні своїх сутнісних сил), рух інтеріоризації (внутрішнє життя особистості, сконцентроване на первинних, глибинних прошарках свідомості) і рух трансценденції (самоподолання як внутрішній принцип особистісного буття).

Е. Муньє, котрий брав до уваги виключно суб'єктивний план внутрішнього світу особистості і відводив другорядне значення його об'єктивному змісту, був змушений шукати основу особистісного світосприйняття як за межами зовнішнього, так і за межами внутрішнього світу людини. Саме про це писав М. Бердяєв, коли аналізував основні протиріччя самосвідомості, говорячи, що з однієї сторони він переживає всі події своєї епохи, долю світу, як події, котрі відбуваються власне з ним; а з іншої сторони, він болісно переживав чужість цього світу, далекість всього, свою віддаленість від усього. Мислитель критикував ці концепції, які заперечують роль суб'єкта в історичному ході подій, таким чином приходячи до заперечення будь-якої об'єктивної обумовленості людського «я». Персоналісти загалом і Е. Муньє зокрема стояли на позиції абсолютної незалежності внутрішнього світу людини від конкретно-історичних реалій часу. Але ж в основному особистість формують умови, в яких протікає її буття, і заперечувати цей факт є іншою крайністю поряд з запереченням ролі суб'єкта в історії.

Позиція персоналістів зводилась до того, що існує конкретна людина і світ, які взаємопов'язані та взаємодіють. Людина, яка стала персоною, здатна змінювати себе і світ. І ніхто більше такою властивістю не володіє. Існує суб'єкт і об'єкт, а все інше – абстрактні сутності. Французька школа персоналізму, яку очолює Е. Муньє, під впливом М. Бердяєва сприймає цілий ряд принципів положень, котрі були розвинуті

екзистенціалізмом, все ж орієнтує свої зусилля на єдності персон. Вводячи поняття «інтимність», Е. Муньє покладає надії, що воно має захистити цілісність персони від зовнішніх обставин і сил, але разом з тим і не дати закритися у «собі», відсторонюючись від інших персон. Ця «інтимність» мала сформувати новий тип спільноти, яка б відрізнялась від формально-юридичного об'єднання живих організмів.

Е. Муньє, таким чином, прагне віднайти певний соціальний ідеал людини, в якому б збігалось її особистісне і суспільне життя, котрі не є відірваними одне від одного, а люди керувалися б духовними цінностями, які сформульовані в християнській традиції. Так була б вирішена і проблема суспільного життя і, власне, досліджувана Е. Муньє проблема «відчуження Нарциса» і «відчуження Геркулеса».

ЛІТЕРАТУРА

1. Вдовина И.С. Французский персонализм (1932 – 1982): [учеб. пособие для филос. фак. ун-тов] / Вдовина И.С. – М. : Высш. шк., 1990. – 151 с.
2. Муньє Э. Персонализм / Муньє Э. ; пер. с фр. и примеч. И.С. Вдовина. – М. : Искусство, 1992. – 143 с.
3. Лакруа Ж. Избранное. Персонализм / Лакруа Ж. – М. : Российская политическая энциклопедия, 2004. – 608 с.
4. Муньє Э. Манифест персонализма / Муньє Э. ; пер. с фр. И.С. Вдовина. – М. : Республика, 1999. – 559 с.
5. Чухина Л.А. Человек и его ценностный мир в религиозной философии. Критический очерк / Чухина Л.А. – Рига : Зинатне, 1980. – 285 с.

Е.А. Фоменко

Антиномия «sacrum»-«profanum» в философско-религиозной концепции Э. Муньє

Статья посвящена анализу антиномического противостояния «sacrum» и «profanum», которое ярко выразилось в одной из наиболее известных антитез – «отчуждение Нарцисса» и «отчуждение Геркулеса» – основателя французского персонализма Э. Муньє.

К.А. Fomenko

The Antinomy of «Sacrum»-«Profanum» in the Philosophical and Theological System of E. Mounier

This article deals with the analysis of the antinomical opposition «sacrum» and «profanum», which was brightly expressed in the well-known antithesis «alienation of Narcissus» and «alienation of Hercules» of french personalism founder E. Mounier.

Стаття надійшла до редакції 10.12.2009.